

प्राथमिक तहमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका
विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

स्नातकोत्तर तह एम.एड. तहको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि शैक्षिक योजना तथा
व्यवस्थापन विभागमा प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

जगतमणि गौतम

त्रि. वि. दर्ता नं. १३५७८ - ८१

परीक्षा रोल नं. २१४००६५

क्याम्पस रोल नं. २७

शैक्षिक वर्ष : २०६५

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

इन्द्रपुर, मोरङ

२०६६, आश्विन

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार गरिएको हो । यो शोध प्राथमिक तहमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि शीर्षकमा केन्द्रित भएर गरिएको छ ।

यो शोधपत्र तयारीका क्रममा सुरुदेखि नै अमूल्य समय प्रदान गरी मार्गनिर्देशन गर्नुभई यस अध्ययन कार्यलाई सफल पार्न, शोधपत्रको प्रारूप तयार पार्न र यसलाई पूर्णता दिन सल्लाह, सुझाव एवम् निर्देशन गर्नुहुने आदरणीय गुरु तथा शोधनिर्देशक श्री ऋषिराज धिमालप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । यो अध्ययनमा सूचना सङ्कलन गर्न सहयोग गर्नुहुने पथरी स्रोतकेन्द्रका स्रोतव्यक्ति सोमनाथ निरौला, स्रोतकेन्द्रमा अवस्थित पञ्चायत उच्च माध्यमिक विद्यालयका प्राचार्य चण्डीप्रसाद राई, लेखन कार्यमा सहयोग र सल्लाह दिने मित्र दक्षमणि नेपाल, छनौट विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरू, शिक्षक मित्रहरूप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

शोध लेखन कायमा समय र वातावरण मिलाउन सहयोग गर्ने श्रीमती तुलसा गौतम, छोराहरू असिम गौतम र अमिस गौतमलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा यो शोधपत्र कम्प्युटर टाइप गरी आकर्षक साजसज्जा दिएर सहयोग गर्नुहुने श्री रोहिणीप्रसाद घिमिरेलाई पनि विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

जगतमणि गौतम

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

इन्द्रपुर-४, मोरङ

शोधसार

“प्राथमिक तहमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि” शीर्षकअन्तर्गत मोरङ जिल्लाको पथरी स्रोतकेन्द्रमा आवद्ध भएका ४१ वटा सामुदायिक विद्यालयमध्ये यादृच्छिक नमूना छनौटबाट १० विद्यालयहरूका प्राथमिक तहलाई प्रस्तुत अध्ययनका लागि छनौट गरिएको थियो । ती विद्यालयको प्राथमिक तहमा २०६४ सालमा अध्ययन गर्ने र बीचैमा विद्यालय छाडेका मध्ये २०६५ साल भाद्र १ गतेसम्ममा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूमा यो अध्ययन केन्द्रित रहेको थियो । शोध अध्ययनका लागि पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरू, उनीहरूका अभिभावकहरू, उनीहरूलाई अध्यापन गराउने शिक्षकहरू र प्रधानाध्यापकहरूसँग अन्तर्वार्ता र समूह छलफल निर्देशिका आधारमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो ।

यस अध्ययनका उद्देश्यहरूमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको अवस्था पहिचान गर्नु, पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि विश्लेषण गर्नु, पुनः प्रवेशमा भोगिएका समस्याहरू पत्ता लगाई समाधानका उपाय खोजी गरी सुझाउनु रहेको थियो । प्रस्तुत शीर्षकको अध्ययनका क्रममा पथरी स्रोतकेन्द्रमा आवद्ध ४ गाविसका १० वटा सामुदायिक विद्यालयमा २०६४ सालको शैक्षिक सत्रमा प्राथमिक तहमा ३३३५ जना विद्यार्थी अध्ययन गर्न भर्ना भएका थिए । तीमध्ये ७९५ जना (२३.८३%) विद्यार्थीले बीचैमा विद्यालय छाडेका थिए । विद्यालय छाडेका ७९५ जनामध्ये १९५ जना (२४.५२%) विद्यार्थीले मात्र २०६५ सालमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएको पाइयो । ती विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि अध्ययन गर्ने क्रममा स्रोतकेन्द्र पथरी र सम्बन्धित विद्यालयबाट प्राप्त तथ्याङ्क, प्रधानाध्यापक एवम् शिक्षकहरूबाट प्राप्त जानकारीअनुसार पुनः प्रवेश हुने संख्या कक्षा १ मा सबैभन्दा बढी र कक्षा २, ३, ४ र ५ मा क्रमशः कम हुँदै गएको पाइयो । पुनः प्रवेश हुनेमा छात्राभन्दा छात्र बढी भएको पाइयो । दलित जातिका विद्यार्थी अन्य जातिका विद्यार्थीभन्दा कम भर्ना भएको पाइयो । कक्षागत उमेरभन्दा बढी उमेर भएका विद्यार्थी कम पुनः प्रवेश भएको पाइयो । पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीमा विद्यालय नियमितता, गृहकार्य र कक्षाकार्य गर्नेभन्दा अनुशासन कायम गर्नेहरूको दर कम पाइयो । पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा विश्लेषण गर्दा कक्षा १ को सबैभन्दा राम्रो पाइयो । विषयगत सिकाइ उपलब्धिलाई विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा राम्रो विज्ञान विषयको औसत

प्राप्ताङ्क पाइयो भने सबैभन्दा कम औसत सिकाइ उपलब्धि गणित विषयको रहेको जानकारी प्राप्त भयो ।

पुनः प्रवेशमा भोगिएका समस्याहरूको रूपमा अभिभावकको आर्थिक अवस्था, परम्परागत सोच, बालश्रम, राजनीतिक हस्तक्षेप, सहपाठी र शिक्षकहरूको व्यवहार, परीक्षा प्रणाली, समयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध नहुनु, लैङ्गिक विभेदहरू नै प्रमुख समस्या भएको जानकारी प्राप्त भयो । समस्या समाधानका उपायहरूमा विद्यालय छाडेका विद्यार्थीहरूका लागि कार्यक्रमको निरन्तरता, सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमको कार्यान्वयन, अभिभावकको आर्थिक उन्नतिको कार्यक्रम, बाल क्लव र अधिकारकर्मीहरूको कार्यलाई प्रोत्साहन, विद्यालय सुधार योजना र गाउँ शिक्षा योजनाका साथै गैरसरकारी तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूसँग थप कार्यक्रममा सहकार्य गरिनुपर्ने जस्ता विषयहरू उल्लेख गरेको पाइयो । त्यसैगरी पुनः विद्यालय प्रवेश गराउन सहयोग पुर्याउने निकायहरूको रूपमा विद्यालय छाडेका विद्यार्थीका लागि कार्यक्रम, बाल क्लव, विद्यालय भर्ना अभियान, वन उपभोक्ता समिति, छरछिमेकी, शिक्षकहरू रहेको पाइयो । उक्त जानकारीहरू शिक्षकहरू, अभिभावकहरू र प्रधानाध्यापकहरूसँगको अन्तर्वार्ता र समूह छलफलबाट प्राप्त भएको थियो ।

यो शोध अध्ययनका क्रममा सरोकारवाला पक्षहरू विद्यार्थी, अभिभावक, विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरू र विद्यालयका प्रअहरूले आ-आफ्ना धारणा खुलस्त रूपमा राखेका थिए भने स्रोतकेन्द्र पथरीले आवश्यक तथ्याङ्क उपलब्ध गराई सहयोग पुर्याएको थियो । अन्तर्वार्ता प्रश्नावली र सामूहिक छलफलमा समेत सबै पक्षको सक्रिय सहभागिता रहेको थियो । समग्रमा यो शोध अध्ययनले विद्यालय बीचैमा छाड्ने प्रवृत्ति रोक्ने र पुनः विद्यालय प्रवेशमा भोगिएका समस्या सम्बन्धमा अध्ययन गर्न चाहने जो कोहीलाई थोरै भए पनि सहयोग पुग्ने आशा गर्दछु ।

जगतमणि गौतम

विषयसूची

परिच्छेद : एक

परिचय

१. १. अध्ययनको पृष्ठभूमि
१
१. २. समस्याको कथन
४
१. ३. अध्ययनको औचित्य
५
१. ४. अध्ययनका उद्देश्यहरू
६
१. ५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू
६
१. ६. अध्ययनको परिसीमा
६
१. ७. शब्दावलीको अर्थ र परिभाषा
७

परिच्छेद : दुई

अध्ययनको सैद्धान्तिक ढाँचा र सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२. १. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन
८
२. २. सैद्धान्तिक ढाँचा
१२
२. ३. शैक्षिक उपादेयता
१३

परिच्छेद : तीन
अध्ययन विधि

३. १. अनुसन्धानात्मक ढाँचा
१४
३. २. तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया
१४
३. २. १. नमूना जनसंख्या
१४
३. २. २. नमूनाको आकार
१४
३. २. ३. नमूना छनौट विधि
१५
३. २. ४. नमूना छनौटको आधार
१५
३. ३. अध्ययनका साधनहरू
१५
३. ३. १. विद्यालय सर्वेक्षण फारम
१५
३. ३. २. अन्तर्वार्ता प्रश्नावली
१६
३. ३. ३. समूह छलफल
१६
३. ४. तथ्याङ्कका स्रोतहरू
१६
३. ४. १. प्राथमिक स्रोत
१६
३. ४. २. द्वितीय स्रोत
१६

३. ५. तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

१७

परिच्छेद : चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण

४. १. बन्द प्रश्नावलीबाट प्राप्त जानकारीहरूको विश्लेषण

१८

४. २. प्राथमिक तहमा विद्यालय छाड्ने र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको अवस्था

२०

४. २. १. प्राथमिक तहमा अध्ययन गर्ने सङ्ख्या, विद्यालय छाड्ने र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको लैङ्गिक अवस्था

२२

४. २. २. विद्यालय छाड्ने र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालयगत लैङ्गिक अवस्था

२५

४. २. ३. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत अवस्था

२७

४. २. ४. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको उमेरगत अवस्था

२८

४. २. ५. पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत उमेर अवस्था

३०

४. २. ६. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालयगत जातीय अवस्था

३१

४. २. ७. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत जातीय अवस्था

३३

४. २. ८. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालय क्रियाकलापमा सहभागिताको अवस्था

३५

४. २. ९. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि अवस्था
३६
४. ३. प्राथमिक तहमा पुनः प्रवेश गर्ने कार्यमा भोगिएका समस्याहरू
४३
४. ३. १. पुनः विद्यालय प्रवेश सम्बन्धमा शिक्षकहरूले औल्याएका समस्याहरू
४४
४. ३. २. प्रधानाध्यापकहरूले औल्याएका समस्याहरू
४५
४. ३. ३. अभिभावकहरूले औल्याएका समस्याहरू
४६

४. ४. पुनः विद्यालय प्रवेश गराउने निकायहरू र तिनले गर्ने सहयोग

४८

४. ४. १. अभिभावकबाट प्राप्त जानकारीहरू

४८

४. ४. २. विद्यार्थीहरूबाट प्राप्त जानकारी

४९

४. ५. पुनः विद्यालय प्रवेशका लागि गर्नुपर्ने उपायहरू

५०

४. ५. १. विद्यालयमा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूबाट प्राप्त जानकारीहरू

५१

४. ५. २. अभिभावकहरूबाट उल्लेख भएका समस्याहरू

५१

४. ५. ३. प्रधानाध्यापकहरूले उल्लेख गरेका उपायहरू

५२

४. ५. ४. अभिभावक, शिक्षक र प्रअहरूसँगको सामुहिक छलफल

५२

परिच्छेद पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

५. १. प्राप्ति

५४

५. २. निष्कर्ष

५७

५. ३. सुझाव

५९

सन्दर्भसामग्री

अनुसूचीहरू

सङ्क्षिप्त शब्दको पूरा रूप

ने.रा.शि.सं	-	नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठन
रा.शि.प.यो.	-	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना, २०२८
पा.का.यो.	-	पाठ्यक्रम कार्यान्वयन योजना, २०२८
आ.प्रा.शि.प.	-	आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना
जि.वि.स.	-	जिल्ला विकास समिति
जि.शि.का.	-	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
प्रा.वि.	-	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	-	निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	-	माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	-	उच्च माध्यमिक विद्यालय
प्र.अ.	-	प्रधानाध्यापक
आ.व.	-	आर्थिक वर्ष
शै.स.	-	शैक्षिक सत्र
EFA	-	Education for All
INGO	-	International Non-Governmental Organization
NGO	-	Non-Governmental Organization
PSDC	-	Programming for School Dropout Children
SIP	-	School Improvement Plan
VEP	-	Village Education Plan

तालिका सूची

तालिका नं. १ - प्राथमिक तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी सङ्ख्या, विद्यालय छाड्ने सङ्ख्या र पुनः प्रवेश सङ्ख्या विवरण

२१

तालिका नं. २ - विद्यालय छाड्ने, पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको लैङ्गिक अवस्था

२३

तालिका नं. ३ - विद्यालय छाड्ने र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालयगत लैङ्गिक विवरण

२५

तालिका नं. ४ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत अवस्था

२७

तालिका नं. ५ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत उमेरको अवस्था

२९

तालिका नं. ६ - पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत उमेर विवरण

३०

तालिका नं. ७ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालयगत जातीय अवस्था

३२

तालिका नं. ८ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत जातीय अवस्था

३४

तालिका नं. ९ - पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालय सहभागिताको अवस्था

३५

तालिका नं. १० - कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूको प्राप्ताङ्क विवरण

३७

तालिका नं. ११ - कक्षा ४ का विद्यार्थीहरूको प्राप्ताङ्क विवरण

३८

तालिका नं. १२ - कक्षा ३ का विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क विवरण

३९

तालिका नं. १३ - कक्षा २ मा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूको प्राप्ताङ्क विवरण
४०

तालिका नं. १४ - कक्षा १ का विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क विवरण
४१

तालिका नं. १५ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको औसत प्राप्ताङ्क विवरण
४१

चित्र सूची

- चित्र नं. १ - विद्यालयमा अध्ययन सङ्ख्या, विद्यालय छाड्ने सङ्ख्या र पुनः विद्यालय प्रवेश सङ्ख्याको विवरण
२२
- चित्र नं. २ - अध्ययनको सङ्ख्या, छाड्ने र पुनः प्रवेशको लैङ्गिक अवस्था
२४
- चित्र नं. ३ - विद्यालय छाड्ने र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालयगत लैङ्गिक विवरण
२६
- चित्र नं. ४ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत अवस्था
२८
- चित्र नं. ५ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको उमेरगत अवस्था
३०
- चित्र नं. ६ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत उमेरको अवस्था
३१
- चित्र नं. ७ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको जातिगत अवस्था
३३
- चित्र नं. ८ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको जातिगत अवस्था
३४
- चित्र नं. ९ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालय क्रियाकलापमा सहभागिताको अवस्था
३६
- चित्र नं. १० - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको औसत प्राप्ताङ्क विवरण
४२